

*Мср Милица Маринковић, асистент
Правног факултета Универзитета у Крагујевцу
ORCID: 0000-0002-1275-3419*

*Изворни научни рад
УДК: 349.2(44)
DOI: 10.46793/UPSSXII.055M*

МИРОВНИ СУДОВИ И ИНДУСТРИЈСКИ ТРИБУНАЛИ КАО ОБЛИЦИ СПЕЦИЈАЛНЕ ЈУРИСДИКЦИЈЕ ЗА РЕШАВАЊЕ РАДНИХ СПОРОВА У НАПОЛЕОНОВОЈ ФРАНЦУСКОЈ*

Резиме

Аутор у раду даје анализу настанка и функционисања двеју посебних судских инстанци у деветнаестовековној Француској – мировних судова и индустријских трибунала. У условима Револуције и забране професионалних удружења радника и послодаваца с једне стране, и високих судских такси пред редовним судовима с друге стране, јавила се потреба за инстанцом која би решавала спорове између радника и послодаваца брзо, једноставно и јефтино. Мировни судови и индустријски трибунали настали су у циљу попуњавања те рупе у правосудном систему оновремене Француске.

Анализом законских и подзаконских текстова, као и литературе XIX, XX и XXI века, аутор излаже начин настанка и функционисања, друштвени значај ових установа и њихове сличности и разлике.

Кључне речи: *мировни судови, мировне судије, индустријски трибунали, радни спорови, Француска*

1. Увод

У предреволюционарној Француској готово сав привредни живот одвијао се у оквиру занатских удружења познатијим под именом гилде. У недостатку централне државне регулативе, гилде су преузеле улогу регулатора привредних односа, квалитета и квантитета произведене робе, као и услова за запошљавање и напредовање радника. У склопу покушаја наметања државне контроле над привредом, Тирго, министар Луја XVI, покушао је да укине гилде 1776.

---

* Рад је резултат истраживања на пројекту Правног факултета Универзитета у Крагујевцу: „Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније”, који се финансира из средстава Факултета.

године.¹ Међутим, суочена са огромним притисцима од стране утицајних привредника, власт је попустила и гилде су поново успостављене.² У том стању је француска привреда дочекала Револуцију. Као и феудални сталежи, и гилде су временом постајале све затвореније друштвене структуре. Припадање гилди било је предуслов за легално бављење одређеним занатом, а улазак у гилду био је скуп, компликован и отежан, због чега је великом броју припадника трећег сталежа било онемогућено да постану мајстори. Последишно, међу трећим сталежом гилде су постале омражене као још један од аспеката феудализма. Са избијањем Револуције, на чувеној *ноћној седници* између 4. и 5. августа 1789. године, укинут је феудализам, а Народна скупштина се изјаснила и против „привилегованих енклава“, како су назване гилде.³ Упркос томе, укидање гилди је морало да сачека 1791. годину, када је донет чувени Алардов закон (*Loi d'Allarde*), који је дефинитивно раскрстио са корпоративним удружењима Старог режима и омогућио свим заинтересованим лицима да се баве жељеним занатима уз плаћање таксе која је била далеко нижа од таксе за учлањење у гилде.⁴ Шапелијеов закон (*Loi le Chapelier*) од исте године је укинуо право удруживања не само послодаваца, него и радника. Тиме је онемогућено колективно преговарање, али и вансудско решавање спорова насталих у вези са радним односима. Радницима и послодавцима на располагању су остали само скуп и компликовани судски процеси.

Радни спорови у Француској с краја XVIII и у првој половини XIX века често су се тицали повраћаја тзв. „радничке књижице“ (*livret d'ouvrier*). Радничке књижице су изум наслеђен из предреволюционарног француског права, а служиле су да се у њих уписују подаци о периоду који је радник провео код послодавца и о конкретном радном ангажману. У периоду пре Револуције неретко се дешавало да послодавци одбијају да врате књижицу раднику, чиме је радник спречаван да се стави на услугу другом послодавцу. Тиме су послодавци раднике, који су били слободни људи, везивали за себе и стварали квазифеудални однос.

---

¹ *Édit du Roi portant suppression des jurandes et communautés de commerce, arts et métiers*, Paris, 1776, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86189168/f1.image> датум приступа 9.9.2024.

² Француска круна је имала материјални интерес да гилде опстану, будући да је од њих често утицала многобројне зајмове, често под претњом одузимања дозволе за рад. Поред тога, круна је често гилдама продавала право на прикупљање пореза. Стога не изненађује то што је држава поклекла под притиском гилди и поново их успоставила, свега три месеца након укидања. Gerstenberger, H., *Impersonal Power. History and Theory of the Bourgeois State*, Leiden-Boston, 2007, стр. 464, 467, Vardi, L., *The Abolition of Guilds During the French Revolution*, *French Historical Studies*, vol. 15, no. 4/1988, стр. 706

³ Horn, J., *Economic Development of Early Modern France*, Cambridge, 2015, pp. 243

⁴ *Loi portant suppression de tous le droits d'aides, suppression de toutes les maîtrises et jurandes, et établissement de patentes, donnée à Paris, le 17 mars 1791, чл. 7, Code français ou Recueil général des décrets de l'Assemblée nationale, sanctionnés par le roi. Partie 8, Paris, 1791, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9666837k/f181.item> датум приступа 9.9.2024.*

Додатни проблем у радним споровима стварао је злогласни члан 1781 Грађанског законика (*Code civile*) од 1804, који је предвиђао да ће се „господару веровати на његову тврдњу о износу наднице, исплати зараде за прошлу годину и за авансе дате за текућу годину“.⁵ Оваква одредба већ је постојала у судској пракси предреволюционарне Француске,⁶ а Наполеонов законик ју је званично афирмисао. Наравно, ово одступање од општег система доказа се односило искључиво на ситуације у којима не постоји писани уговор о најму рада,⁷ а не постоје други начини да се докажу чињенице из самог уговора. Усмено закључивање уговора о најму рада је било правило, пошто, како је писао деветнаестовековни француски правник Ежен Булар (*Eugène Boulard*), између газде и радника „није био обичај“ да се закључује писани уговор.⁸ Много је претпоставки шта су могли бити разлози за овакву, из данашње перспективе неправедну одредбу. Већина теоретичара, што деветнаестовековних, што савремених, слаже се у томе да је највероватнији разлог веровања газди на реч било то што су радници по правилу били неписмени, „нису умели да читају и пишу, да се потпишу, нису разумели поенту оверене признанице“,⁹ док су послодавци били писмени, образованији и самим тим „вишег карактера“,¹⁰ а како су имућнији, немају толику егзистенцијалну потребу као радници да „варају правду“ износећи неистините тврдње о висини и исплати зараде.¹¹ Речју Е. Булара, у условима постојања двеју различитих изјава, законодавац се определио да верује оној коју је сматрао мање сумњивом.¹² Поред тога, не би било целисходно замарати редовне судове, нарочито у условима револуционарних турбуленција, „бесконачним мноштвом суђења која се стално понављају“¹³ поводом спорова мале вредности.¹⁴ Могуће да је посреди била жеља Наполеона да се бунтовне масе радника ставе под контролу и да се

---

⁵ Code civil des français : éd. originale et seule officielle, Paris, 1804, чл. 1781 <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1061517.image.r=Code+Civil+des+Francais.f2.langEN> датум приступа 9.9.2024.

⁶ Андре Касталдо (*André Castaldo*) порекло члана 1781 види у пракси судова Старог режима да се у случају расправе господара и (кућног) слуге у условима ангажовања и одсуства писаних доказа, приступа „мајсторској заклетви“, тј. да се господар заклиње у истинитост своје тврдње. Castaldo, A., *L'histoire juridique de l'article 1781 du Code civil : « le maître est cru sur son affirmation »*, Revue historique de droit français et étranger (1922-), quatrième série, vol. 55, no. 2/1977, стр. 213.

⁷ У то време није постојао уговор о раду у данашњем смислу речи, него уговор о најму рада (*louage de travail*), налик римском уговору *locatio conductio operarum*.

⁸ Boulard, E., *Du louage de services en droit roman et en droit français*, thèse pour le doctorat, Faculté catholique de droit de Paris, Paris, 1888, стр. 21.

⁹ Исто.

¹⁰ Исто, стр. 20.

¹¹ Castaldo, A., *нав. чланак*, стр. 217.

¹² Boulard, E., *нав. дело*, стр. 20.

¹³ Castaldo, A., *нав. чланак*, стр. 216.

¹⁴ Исто, стр. 215.

успостави јасан друштвени поредак у годинама када је требало учврстити власт након Револуције. Као корелат овој повлашћеној процесној позицији послодавца, члан 1341 Грађанског законика омогућава да се потраживања која не прелазе 150 франака, што је у пракси био највећи број радничких потраживања према послодавцима, доказују сведоцима.¹⁵ Члан 1781 Грађанског законика, одредба која „буржоазији обезбеђује неправедну власт над радничком класом“,¹⁶ деценијама је био предмет оштрих критика, а коначно је, као „супротан идејама и циљевима либералне империје“¹⁷ укинута 1868. године.

Рапидна индустријализација и досељавање све већег броја радника у Париз и друге веће градове условили су пораст броја спорова о различитим аспектима уговора о најму рада. Велика већина спорова тичала се висине наднице, исплате наднице и повраћаја радничке књижице. Како су редовни судови, због високих судских такси, обичном раднику по правилу били недоступни, а судски поступци спори, јавила се потреба за судском инстанцом која би била јефттинија и бржа.

2. Мировне судије као прототип блиске правде

Мировне судије (*juges de paix*) уведене су на почетку Револуције, чувеним Законом о уређењу судова од 24. августа 1790. године. Иако гилде формално-правно нису укинуте до 1791. године, њихова активност је сузбијана и револуционарне власти нису могле да дозволе да гилде задрже (ограничену) судску надлежност коју су оне дотад имале над својим члановима. Врло брзо се јавио велики број спорова поводом повраћаја радничке књижице, исплате и висине надница, па су мировне судије уведене да би попуниле рупу у судском уређењу насталу укидањем „безбројних специјализованих судова Старог режима“.¹⁸ Судска реформа и писање Закона о уређењу судова било је поверено опату Сјејесу, Адријену Дупору и Туреу, адвокату из реда жирондинаца. Туре је као основу судског система поставио велики број мировних судија, пошто је желео да се и грађанима из руралних крајева омогући „правда која је брза, једноставна и, да тако кажемо, домаћа“, без сложених поступака и без обавезе познавања других закона осим здравог разума.¹⁹

Мировним судијама био је посвећен цео трећи наслов Закона од 1790. г. „У сваком кантону ће постојати по један мировни судија и неколико судијиних

---

¹⁵ Code civil des français, чл. 1341.

¹⁶ Castaldo, A., *нав. чланак*, стр. 227.

¹⁷ Исто, стр. 211.

¹⁸ Didry, C., *Du “vrai louage d’ouvrage“ au marchandage, retour sur l’heritage révolutionnaire*, chapitre 2 d’un ouvrage en cours, 2011, стр. 9.

¹⁹ Valente, F., *Les débuts de la justice de paix dans le canton de Givors*, Revue historique de droit français et étranger (1922-), vol. 75, no. 2/1997, стр. 238.

мудрих проценитеља“, гласио је први члан трећег наслова Закона.²⁰ Према томе, мрежа мировних судија простирала се по целој земљи. „Мудри“ (*prud'hommes*) проценитељи су били људи од угледа у локалној заједници, који су помагали судији. Ако у кантону постоји „један или више градова или варошица чије становништво прелази 2000 душа“, тај град или варошица имаће сопственог мировног судију и проценитеље, независно од кантоналног. Просторије за рад мировног судије обезбеђивала је градска управа највећег града у кантону.²¹ У већим градовима са преко 8000 душа, број мировних судија и проценитеља одредиће законодавно тело.²² Једини услови за избор у мировног судију били су да кандидат има навршених 30 година²³ и да испуњава услове за ангажовање у департаманској и окружној управи,²⁴ а избор судије се врши апсолутном већином и гласањем по главама, тј. појединачно, у локалној скупштини. Иста скупштина ће изабрати четири „угледника“ за судске проценитеље, гласањем по листама релативном већином.²⁵ Мандат и судије и проценитеља био је кратак, две године, са могућношћу реизбора.²⁶ С обзиром на то да сам закон није предвиђао ограничења броја реизбора, реизбор је, по свему судећи, био неограничен. Судско веће било је сачињено од мировног судије и два проценитеља. Такво веће је саслушавало „спорове о чисто личним и покретним стварима“, првостепено у вредности до 50 ливара, а другостепено до 100 ливара. Жалба на другостепену пресуду није задржавала извршење пресуде.²⁷ Поред накнаде штете из различитих грађанско-правних односа, Закон је мировним судијама изричито додељивао надлежност да суде у

---

²⁰ Lois des 16 et 24 août 1790 sur l'organisation judiciaire, наслов III, чл. 1 <https://mafr.fr/fr/article/lois-des-16-et-24-aout-1790-sur-lorganisation-judi/> датум приступа 11.9.2024.

²¹ Baudouin, P., *Code spécial de la justice de paix*, Paris, 1838, стр. XIV

²² Lois des 16 et 24 août 1790 sur l'organisation judiciaire, наслов III, чл. 2.

²³ Једним законом из 1792. године старосни услов за избор мировног судије је спуштен на 25 година, али је поново враћен на 30 година Уставом од 5. фруктидора III године (Устав од 1795). Constitution du 5 Fructidor An III, чл. 209, <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-du-5-fructidor-an-iii>, датум приступа 11.9.2024.

²⁴ Lois des 16 et 24 août 1790 sur l'organisation judiciaire, наслов III, чл. 3. Ордонаansom од 16. новембра 1822. године прописана је неспојивост функције мировног судије са другим јавним функцијама попут нотара, општинског службеника, префекта и његовог заменика, запосленог у пошти и на царини, судије Касационог суда, јавног функционера. L'ordonnance du Roi, qui prescrit les formalités à observer pour la délivrance des congés aux membres de l'ordre judiciaire, du 16 novembre 1822, чл. 8, нав. према: Baudouin, P., нав. дело, стр. XVI.

²⁵ Lois des 16 et 24 août 1790 sur l'organisation judiciaire, наслов III, чл. 6.

²⁶ Lois des 16 et 24 août 1790 sur l'organisation judiciaire, наслов III, чл. 8.

²⁷ Lois des 16 et 24 août 1790 sur l'organisation judiciaire, наслов III, чл. 9 О жалби на другостепену пресуду мировног судије одлучивао је окружни суд. Lois des 16 et 24 août 1790 sur l'organisation judiciaire, наслов III, чл. 12.

питањима исплате плата радницима, надница кућној послужу и извршења различитих обавеза господара и њихових слугу или радника.²⁸

Мировне судије имале су двојаку улогу – мирење и суђење. Примарни циљ рада мировних судија било је постизање измирења између странака или макар долазак до решења којим ниједна странка неће бити незадовољна. Ако ова „племенита и деликатна мисија упућивања народа на разум и пријатељство“²⁹ не би уродила плодом, судија је прелазео на суђење. С обзиром на то да је Туре имао визију мировних судија као основе судског система нове, револуционарне Француске, помирење је требало да буде „камен темељац нове зграде“ правосудног система.³⁰

Од мировних судија се захтевало и очекивало да суде „више по савести него по закону“,³¹ односно да се не држе законског текста, него људског осећаја за правичност. С обзиром на то да су мировне судије морале испуњавати услове за рад у административним органима, морали су бити школовани људи. Подаци које износи Фабијен Валенте (*Fabien Valente*) говоре да је велики број мировних судија био биран из редова дотадашњих, предреволюционарних нотара,³² због тога што им је надлежност била у неким аспектима слична – имовински послови мале вредности, као и разноврсна питања из области породичног права.³³ Трошкови подношења тужбе били су нижи него пред редовним судовима и износили су један су (*sous* – двадесети део ливре).³⁴ Пошто су мировне судије морале бити виђенији људи у локалној средини, „добри људи, љубитељи правде и реда“,³⁵ не изненађује велики удео нотара међу њима. Ф. Валенте наводи да је у кантону Живор мировни судија Шарл-Филип Баве (*Charles-Philippe Bavet*), некадашњи нотар, уз помоћ два до пет проценитеља, дневно могао да пресуди и до осам предмета.³⁶ У једној од пресуда наложено је враћање на радно место (газдина кућа) брачног пара слугу који су били отпуштени, као и исплата 50 ливара на име накнаде штете.³⁷

---

²⁸ Lois des 16 et 24 août 1790 sur l'organisation judiciaire, наслов III, чл. 10.

²⁹ Valente, F., *нав. чланак*, стр. 257.

³⁰ Исто, стр. 238.

³¹ Margairaz, D., *Conflicts du travail et justice de paix à Paris, 1791-an XI*, Revue d'histoire moderne et contemporaine, vol. 4, no. 61-4/4 bis, 2014, стр. 10.

³² За разлику од француских, судије у енглеској варијанти мировних судова нису били школовани правници. Stanziani, A., *Bondage, Labor and Rights in Eurasia from the Sixteenth to the Early Twentieth Century*, New York, Oxford, 2014, стр. 162

³³ Valente, F., *нав. чланак*, стр. 237. Поред тога, посао нотара подразумевао је брзину и ниску цену поступка, што је било упоредиво са поступком пред мировним судијом. Margairaz, D., *нав. чланак*, стр. 23

³⁴ Исто, стр. 24

³⁵ Valente, F., *нав. чланак*, стр. 241.

³⁶ Исто, стр. 247.

³⁷ Исто, стр. 256.

Иако су пред мировним судијама могла да се користе сва редовна доказна средства, по правилу није долазило до позивања вештака, а ретко су коришћени и сведочење и писане исправе. Пресуда се најчешће доносила на основу навода странака, нарочито тужиоца, када су предмет спора биле неисплаћене зараде. Огромна већина захтева радника према газдама, од 78% до чак 98% у неким местима, односила се на неисплаћене зараде.³⁸ Газде су као разлог за неисплаћивање углавном наводиле недовољан квалитет радова, кашњења у изради и испоруци наручених добара, пропадање алата, губитак материјала...а на судији је било да на основу свог личног утиска и здравог разума процени оправданост тужбеног захтева и контрааргумената туженог. У случајевима када су радници били тужиоци, чак 67-70% пресуда донето је у корист радника.³⁹ Тужиоци пред мировним судијама скоро искључиво су били радници,⁴⁰ претежно мушкарци. Газде се по правилу нису служиле мировним судовима за остваривање својих потраживања према радницима. Жене су, свакако, биле део радне снаге, али из података се види да нису биле склоне остваривању својих права путем мировног суда, могуће из разлога што им је за валидност исказа често било потребно присуство супруга.⁴¹

Пресуде мировних судија биле су писане једноставним језиком разумљивим лаику. Садржале су опис правног и чињеничног стања, резиме предмета спора, податке изнете пред судијом, изреку, али нису садржале никакво образложење, тј. ни правне ни здраворазумске основе за доношење конкретне одлуке.⁴² У случају мирена, нарочито ако је у питању спор мање вредности, пресуда често није ни састављана у писаном облику, а странке су усмену пресуду извршавале у доброј вери.⁴³ Због своје широко постављене надлежности у споровима мале вредности,⁴⁴ доступности у свим кантонима, као и једноставног и брзог поступка лишеног формалности, мировне судије су

---

³⁸ Margairaz, D., *нав. чланак*, стр. 24, Balois-Proyart, J.-C., *Anatomie du procès-verbal : les justices de paix, une source pour l'histoire du travail (Paris, années 1790-années 1830)*, Revue d'histoire moderne et contemporaine, vol. 4, no. 61-4/4 bis, 2014, стр. 42.

³⁹ Balois-Proyart, J.-C., *нав. чланак*, стр. 54.

⁴⁰ У првој деценији постојања мировних судова, тужиоци су у великој већини припадали редовима запослених у порцеланској индустрији. Средином XIX века то су били запослени у грађевинској индустрији и обради камена. У области личних услуга и кућне послуге било је знатно мање тужби. *Исто*, стр. 40, 41.

⁴¹ *Исто*, стр. 40.

⁴² Margairaz, D., *нав. чланак*, стр. 28, Balois-Proyart, J.-C., *нав. чланак*, стр. 38.

⁴³ Ако је макар једна страна захтевала препис пресуде, мировни судија није могао да се оглуши о тај захтев. Но, судећи по судским статистикама, како износи Ж. К. Балоа-Пројар (*J.-C. Balois-Proyart*), то је ретко био случај. Balois-Proyart, J.-C., *нав. чланак*, стр. 36, 37.

⁴⁴ Чак половина тужбених захтева тичала се исплате неисплаћених зарада у вредности мањој од 50 франака, а забележен је и тужбени захтев за исплату четири франка. У споровима за повраћај личних ствари забележен је и захтев за повраћај одеће и постељине. Balois-Proyart, J.-C., *нав. чланак*, стр. 42, 43.

се показале као незаменљив инструмент за остваривање права радника, нарочито у условима постојања члана 1781 Грађанског законика, који је предвиђао да се газди верује на реч за неисплаћене зараде ако нема писаног уговора.

Закон од 25. маја 1838. г. подигао је праг за надлежност мировних судија: првостепено су могле судити у споровима вредности до 100 франака, а другостепено до вредности спора, колика год она била.⁴⁵

Мировни судови су нашли пут и до Кнежевине Србије, где су се накалемили на већ постојеће сеоске судове из доба турске управе. Према тзв. *Турском уставу* из 1838. године, *примирителни судови* су постојали по селима, а били су састављени од „Председатеља и два Члена“ изабраних од „старешина местни“.⁴⁶ У грађанским стварима били су надлежни за спорове вредности до 100 гроша. Исто као у Француској, примирителни суд у Србији имао је преваходну улогу да наведе странке да „примиреније и поравнаније склопе и даљег терања окану се“.⁴⁷ С обзиром на састав и начин избора чланова суда, као и чињеницу да је пресуда примирителног суда била коначна, јасна је паралела између француских мировних и српских примирителних судова.

Установа мировних судова у Француској трајала је преко једног и по века, од оснивања 1790. године до укидања 1958.

3. Индустријски судови мудрих људи

У условима растуће индустријализације мировни судови су се показали као незаобилазан део судског система када су у питању односи радника и послодаваца. Ипак, незадовољни радом мировних судова, а у условима забране постојања гилди као професионалних удружења, власници лионских ткачница свиле су, приликом Наполеоновог проласка кроз тај град на путу за Италију 1805. године, од њега захтевали да се створи посебан индустријски трибунал као вид ванредне јурисдикције. Лионски фабриканти су захтевали да се отвори нека врста „савета мудраца“ који би представљао и фабриканте и раднике.⁴⁸ Наполеон је изашао у сусрет овом захтеву и 1806. је у Лиону отворен први индустријски трибунал у Француској. Индустријски трибунали (*conseils de prud'hommes* – у дословном преводу „савети мудрих људи“) били су

---

⁴⁵ Loi du 25 mai 1838, чл. 5, нав. према: Decamps, G., *Jurisdiction des juges de paix, ou Loi du 25 mai 1838, expliquée par ses motifs, mise en rapport avec les articles des divers codes et annotée*, Paris, 1838, стр. 15.

⁴⁶ Павловић, М., *Правна европеизација Србије 1804-1914*, Крагујевац, 2008, стр. 134.

⁴⁷ Исто, стр. 135.

⁴⁸ Higby, C., Willis, C., *Industry and Labor Under Napoleon*, The American Historical Review, vol. 53, no. 3/1948, стр. 468.

састављени од угледних људи из струке, по узору на лионску установу из Старог режима, „заједнички суд Велике фабрике“.⁴⁹

Декрет од 18. марта 1806. године регулисао је начин оснивања и функционисања Индустијског трибунала у Лиону. Овај трибунал је бројао девет чланова, од чега је пет било из редова послодаваца (власници фабрика, трговци), а четири из редова радника (пословође).⁵⁰ Обични радници нису имали своје представнике. Услови за избор у трибунал били су прописани чланом 3 Декрета: чланови из редова послодаваца морали су имати најмање шест година рада у струци, уз услов да над њима дотад није проглашен банкрот; чланови из редова радника морају такође имати шест година стажа у струци, морају бити писмени и не смеју задржавати материјал дат радницима од стране послодавца.⁵¹ Сви чланови трибунала могли су бити поново бирани, а трећина се мењала сваке године. Декрет од 1806. године, иако партикуларни и донет само за потребе лионске привреде, садржао је могућност да се индустријски трибунали отворе и другим градовима у којима се појави потреба за њима.⁵²

У изборима за индустријски трибунал активно бирачко право имали су послодавци, пословође, предрадници и радници са лиценцом (квалификовани радници који плаћају порез).⁵³ Проста радна снага није имала активно бирачко право.⁵⁴ За разлику од мировних судова, у индустријским трибунаlima нису учествовали правници, него виђенији људи из привредне сфере. Иако нису имали правно знање, чланови индустријских трибунала имају искуство рада у индустрији, познају индустријске обичаје (узансе) и имају „довољно представе о највећем броју питања која се односе на индустрију“.⁵⁵ Самим тим, расуђивање чланова индустријског трибунала засновано је више на правилима струке, него на познавању закона,⁵⁶ а доказни систем пред трибуналом је

---

⁴⁹ Craig, B., *Justice bourgeoise ? Justice masculine ? Les conseils de prud'hommes au début du XIXe siècle : l'exemple de Tourcoing*, Histoire sociale – Social History, vol. XXV, no. 50, 1992, стр. 258. Суд Велике фабрике основан је едиктом Луја XIV од 1655. године, са циљем да помири произвођаче и раднике и пресуди у њиховим споровима. Michel, H., Willemez, L., *Les conseils de prud'hommes entre défense syndicale et action publique*, rapport de recherche, Mission de recherche Droit et Justice, 2007, стр. 12.

⁵⁰ Décret du 18 mars 1806 instituant un conseil des prud'hommes de Lyon, чл. 1, <https://institutions-professionnelles.fr/reperes/documents/139-1806-un-decret-institue-les-conseils-de-prud-hommes> датум приступа 12.9.2024.

⁵¹ Décret du 18 mars 1806 instituant un conseil des prud'hommes de Lyon, чл. 1.

⁵² Décret du 18 mars 1806 instituant un conseil des prud'hommes de Lyon, чл. 34.

⁵³ Fontaine, A., *Louage de travail (Contrat de travail. Relations entre employeurs et employés)*, Paris, 1903, стр. 85.

⁵⁴ Kieffer, M., *La législation prud'hommale de 1806 à 1907*, Le mouvement social, no. 141/1987, стр. 11.

⁵⁵ Mollot, F.-E., *Le contrat de louage d'ouvrage et d'industrie*, Paris, 1845, стр. 170.

⁵⁶ Макс Вебер (*Max Weber*) је због тога индустријске трибунале поредио са исламским судијама – кадијама, који решавају свакодневне случајеве мање ослањајући се на закон, а више на здрав разум и у казуистичном стилу. Didry, C., *нав. дело*, стр. 43.

прилагођен привредним односима. Примера ради, велики доказни значај имају пословне књиге.⁵⁷ Због свог састава и начина рада, индустријски трибунали били су својеврсни „индустријски мировни судови“.⁵⁸

Број чланова трибунала био је непаран, пошто се одлучивало простом већином.⁵⁹ Због тога је, пак, једна група чланова увек морала бити у предности у погледу броја чланова, а то су, као у Лиону, чешће били послодавци. Ако имамо у виду и то да прости радници нису имали представнике међу члановима трибунала, евидентно је да су у индустријским трибуналима више били заступљени интереси капитала, него раднички. Постојало је неколико проблема када је избор чланова трибунала из редова радника у питању. Прво, многи радници нису били писмени, па, колико год угледни међу колегама, нису могли бити изабрани за члана трибунала. Друго, лиценцирани радници (који су плаћали порез) често су и сами били послодавци, па нису могли бити изабрани у својству радника. Напослетку, много радника није било довољно имућно да плати лиценцу како би добили бирачко право.⁶⁰ Ефикасност трибунала је у великој мери зависила од адекватне заступљености радника. Поред тога, жене нису биле заступљене у бирачком телу трибунала нити међу члановима трибунала, иако су биле заступљене у радној снази.⁶¹ Речју Беатрис Крег (*Béatrice Craig*), „прави пролетаријат и жене су се осећали искључено из институције која није делила њихове вредности нити норме понашања, па су од индустријских трибунала имали мало користи. Ова установа је, дакле, слабо служила интересима оних који у њој нису били представљени“.⁶² Артур Данам (*Arthur Dunham*) износи тезу да су „у већини градова у којима су основани, индустријски трибунали били прилично неефикасни“ јер је било тешко саставити веће трибунала; „показало се немогућим пронаћи...људе којима су интереси радника били у срцу, а који су истовремено били прихватљиви

---

⁵⁷ Cottureau, A., *Sens du juste et usages du droit du travail : une évolution contrastée entre la France et la Grande-Bretagne au XIXe siècle*, Revue d'histoire du XIXe siècle, no. 33/2006, стр. 113.

⁵⁸ Crochepeyre Flament, N., *L'accès de l' ouvrier à la justice et à la défense de ses droits au XIXe siècle : de l'exclusion à l'admission quasi-automatique*, у: Historia del derecho y abogacía. Seminario Internacional (ur. Serge Dauchy, Oscar Barney Cruz), Universidad Nacional Autónoma de México, 2020, стр. 92.

⁵⁹ Higby, C., Willis, C., *нав. чланак*, стр. 469.

⁶⁰ Исто.

⁶¹ Позиције чланова индустријског трибунала су међу првим позицијама на које су жене изабране, иако се то десило тек 1907. године. Дотад је избор (мушких) представника у претежно женским привредним гранама, попут прављења шешира и шивења, ишао врло тешко. Lemerrier, C., *La rapport de travail en France au XIXe siècle : un rapport marchand ?*, L'homme et la société, vol. 1, no. 212/2020, стр. 86.

⁶² Могуће да је изостанак представљања, уз друштвене предрасуде, био разлог што је веома мали жена тужитељки пред индустријским трибуналом. Жене су чиниле трећину радне снаге, али свега 14% подносилаца тужби. Craig, V., *нав. чланак*, стр. 257, 261, 274,

послодавцима“.⁶³ Радници су, по правилу, били неадекватно представљени „јер се није сматрало да су компетентни да се баве сопственим интересима, нити се сматрало да се на њих може ослонити, ако им се да макар и мало моћи, да покажу поштовање бољима од себе“.⁶⁴ Речју Норберта Олшака (*Norbert Olszak*), индустријски трибунали у свом првобитном облику наликују „корпорацијама пре Револуције јер обезбеђују надзор господара над радницима“.⁶⁵

Индустријски трибунали су били надлежни за спорове између радника, пословођа, предрадника, шегрта, власника радионица.⁶⁶ Другим речима, надлежност индустријског трибунала простирала се само над међусобним споровима у привредним оквирима. Нису били надлежни за спорове запослених у привреди и некомерцијалних субјеката.⁶⁷ Првенствени задатак индустријских трибунала било је „да помирењем решава мале спорове“,⁶⁸ најчешће између радника и послодавца, а само ако то не би успело прелази се на суђење. До суђења је, ипак, ретко долазило.⁶⁹ Примера ради, пред индустријским трибуналом града Туркуана на северу Француске годишњи просек спорова који су доспели на суђење био је 76, што је један и по недељно.⁷⁰ Индустријски трибунали најчешће су били састављени од канцеларије за мирене и канцеларије за суђење. Канцеларија за мирене састојала се од двојице „судија“, тј. чланова трибунала, који су свакодневно били на располагању заинтересованим странама.⁷¹ Канцеларија за суђење се састојала од свих чланова трибунала и састајала се најчешће једном седмично да пресуди у случајевима у којима мирене није било могуће.⁷² У циљу доношења праведне одлуке, чланови трибунала су могли да врше посете радионицама и фабрикама како би се лично уверили у наводе из тужбе.⁷³ Индустријски трибунал је био повољан начин решавања радних спорова,

---

⁶³ Dunham, A., *Industrial Life and Labor in France 1815-1848*, The Journal of Economic History, vol 11, no. 2/1943, стр. 133.

⁶⁴ Исто

⁶⁵ Olszak, N., *Les conseils de prud'hommes : un archétype judiciaire pour le mouvement ouvrier ?*, Le mouvement social, no. 141/1987, стр. 102.

⁶⁶ Didry, C., *нав. дело*, стр. 40.

⁶⁷ Fontaine, A., *нав. дело*, стр. 91.

⁶⁸ Craig, V., *нав. чланак*, стр. 258.

⁶⁹ Mollot, F.-E., *нав. дело*, стр. 172.

⁷⁰ Craig, V., *нав. чланак*, стр. 273.

⁷¹ Исто, стр. 258. У градовима у којима је индустријски трибунал имао 5-7 чланова, одбор за мирене се састајао сваки други дан, а у градовима са 9-15 чланова састајао се свакодневно. Higby, C., Willis, C., *нав. чланак*, стр. 470.

⁷² Craig, V., *нав. чланак*, стр. 258.

⁷³ Fontaine, A., *нав. дело*, стр. 92.

имајући у виду да је за странке у спору био потпуно бесплатан,⁷⁴ а једина накнада која се од странака могла тражити јесте накнада за „папир и печат“.⁷⁵ Пред трибуналом је било дозвољено присуство адвоката, али је то ретко био случај.⁷⁶ Одлуке трибунала биле су коначне ако вредност захтева није прелазила 200 франака. Ако је вредност била већа, странке су имале право жалбе пред привредним судом.⁷⁷ Као и пред мировним судовима, и пред индустријским трибуналима често су решавани спорови поводом повраћаја радничке књижице које су послодавци задржавали у циљу да радника спрече да напусти посао.⁷⁸

Оснивање нових индустријских трибунала било је могуће на основу захтева локалне привредне коморе.⁷⁹ Процес отварања новог индустријског трибунала изгледао је овако: привредна комора упућује захтев за отварање трибунала локалном префекту, који га прослеђује министру унутрашњих послова. Министар процењује да ли је „индустрија која послује у граду довољно важна да завреди формирање индустријског трибунала“. Када захтев буде прихваћен, префект отвара регистар за упис бирача за изборе за чланове трибунала и улази се у процедуру избора.⁸⁰ Градови у којима се оснивају индустријски трибунали дужни су да обезбеде просторије за рад трибунала и да их опреме о свом трошку.⁸¹ Скоро сви већи градови су у наредним годинама добили индустријске трибунале. До 1845. године 68 градова у Француској имало је своје трибунале.⁸² Париз, иако престоница, због компликоване политичке и административне ситуације свој индустријски трибунал добио је тек 1844. године и то искључиво за потребе металске индустрије.⁸³ Дотада су за питања радних односа у Паризу били надлежни мировни судови.

Индустријски трибунали су преузели део надлежности од мировних судови. Током XIX века било је правило да мировни судови, у местима у којима постоје и индустријски трибунали, немају право да суде у предметима који спадају у надлежност индустријског трибунала, па се од њих захтева „да се

---

⁷⁴ Трошкови рада индустријских трибунала падали су на локалну самоуправу. Higby, C., Willis, C., *нав. чланак*, стр. 476.

⁷⁵ Décret du 18 mars 1806 instituant un conseil des prud'hommes de Lyon, чл. 32.

⁷⁶ Fontaine, A., *нав. дело*, стр. 92.

⁷⁷ *Исто*, стр. 93.

⁷⁸ Cottereau, A., *нав. чланак*, стр. 107.

⁷⁹ Didry, C., *нав. дело*, стр. 35.

⁸⁰ *Исто*, стр. 37. Заинтересовани кандидати за чланове трибунала кандидовали су сами себе и подносили доказе о испуњености услова за избор, а након тога се приступало гласању. Higby, C., Willis, C., *нав. чланак*, стр. 470.

⁸¹ Décret de 11 juin 1809, чл. 68, *нав. према*: Celliez, H. *Codes populaires. Code des ouvriers*, Paris, 1836, стр. 100.

⁸² Higby, C., Willis, C., *нав. чланак*, стр. 478.

⁸³ Margairaz, D., *нав. чланак*, стр. 7

суздрже“.⁸⁴ У осталим градовима мировни судови су судили у свим питањима из радних односа. Мировни судови, дакле, представљају општи, подразумевани суд, док су индустријски трибунали врста ванредног суда, чија је надлежност стриктно прописана законом и ограничена у материјалном и персоналном смислу. Ипак, судска пракса је током готово читавог XIX века пријављивала сукобе надлежности између мировних судова и индустријских трибунала, али и грађанских и привредних судова.⁸⁵

Растућа индустријализација донела је са собом пораст броја радника у великим индустријским градовима и, последично, пораст броја спорова пред индустријским трибуналима. Примера ради, лионски трибунал 1807. године је решио 852 предмета 1807. године, а 1845. чак 6035 предмета, што је уједно и апсолутни рекорд овог трибунала. Руански трибунал је 1808. године забележио 1701 предмет, а 1818. године 3194 предмета. У целокупној Француској у периоду од 1830. до 1842. године пред индустријске трибунале изнето је 184.514 предмета, од чега се чак 174.487 окончало мирешем.⁸⁶

Током периода француске власти над територијом Белгије, индустријски трибунали су отворени и у Генту и Брижу. Нису били дугог трајања, пошто је, услед велике превласти индустријалаца, радници били у „мизерном“ стању.⁸⁷ У другој половини XIX века и бројне немачке земље (1808. г. основан је трибунал у Ахену, 1811. у Келну), Мађарска, Белгија (поново), Шпанија, Холандија (1813. г. трибунал у Лајдену), Италија, Португалија, Швајцарска основаће своје варијанте индустријских трибунала.⁸⁸

Индустријски трибунали у Француској постоје и данас и имају улогу блиску арбитражи при привредним коморама.

4. Закључак

Укидање гилди и онемогућавање оснивања нових професионалних удружења послодаваца и радника резултовало је, почетком Револуције, поплавом спорова мале вредности. Ови спорови су остајали нерешени јер су високе судске таксе представљале непремостиву улазну баријеру за обраћање оштећене стране, чешће радника, редовном суду. Највећи део спорова тицао се неисплаћених зарада, а заступљени су били и спорови поводом повраћаја радничке књижице. У турбулентним револуционарним годинама, држава није

---

⁸⁴ Castaldo, A., *нав. чланак*, стр. 219, Mollot, F.-E., *нав. дело*, стр. 168, 170.

⁸⁵ Margairaz, D., *нав. чланак*, стр. 13, 18.

⁸⁶ Didry, C., *нав. дело*, стр. 41.

⁸⁷ Higby, C., Willis, C., *нав. чланак*, стр. 478.

⁸⁸ *Исцо*, Van de Woestijne, J., *Divergence Explained by History: Judicial Resolution of Individual Labour Disputes in France, Belgium, Germany and the Netherlands*, у: *The Lighthouse Function of Social Law*, Yves Jorens (yp.), Proceedings of the ISLSSL XIV European Regional Congress, Ghent, 2023, стр. 210.

желела додатне унутрашње проблеме са бунтовним масама радника које је носио револуционарни слободарски дух, па је 1790. године основала нову судску инстанцу – мировне судије.

Мировне судије биле су нека врста претходне судске инстанце, са строго одређеном надлежношћу. Иако нису били надлежни само за решавање спорова радника и послодаваца, показали су се изузетно корисним за остваривање радничких интереса. Пре свега, већина тужбених захтева радника према послодавцима била је мање материјалне вредности, а мировни судови су били надлежни за спорове до 50 ливара. Сем тога, мировне судије су биле распрострањене по целој земљи и лакше доступне сеоском становништву од неких других судова. На крају, судске таксе пред мировним судом биле су знатно ниже, па је могло да их плати и сиромашније становништво, а процедура је била поједностављена и лишена правних формалности. Пресуде су писане јасним и једноставним језиком и суд се трудио да га странке разумеју. Речју, мировни судови су, у очима тадашњег човека, оличавали идеал блиске правде. Стога не изненађује што су били веома популарни међу радницима који су трагали за обештећењем.

Ипак, мировни судови нису сасвим одговарали потребама послодаваца, који су 1805. године од Наполеона тражили да се оформи једна врста индустријског арбитражног суда, сачињена не од школованих правника, него од самих људи из конкретне привредне гране. Надлежност индустријских трибунала била је у великој мери слична надлежности мировних судија. Индустријски трибунали нису постојали у целој земљи, већ само у градовима у којима је ниво привредне развијености оправдавао постојање додатне судске установе, мимо мировног суда. У градовима у којима је индустријски трибунал постојао, мировни судови нису смели пресуђивати предмете из надлежности индустријског трибунала.

Међу мировним судијама и индустријским трибуналима постоје бројне сличности, али и разлике. Обе врсте судских органа имале су надлежност у споровима мале вредности, трошкови поступка пред овим органима били су ниски или је поступак био потпуно бесплатан, процедура је била брза и поједностављена, па странама у спору није било потребно присуство адвоката. Главни циљ и мировних судова и индустријских трибунала огледао се у мирењу страна у спору, у чему су, по правилу, успевали. Обе установе су, при доношењу одлуке, мање водиле рачуна о слову закона, а више о правичности и личном осећају за правду.

За разлику од мировних судова, који су првенствено основани са идејом да омогуће сиромашнијим деловима становништва да брзо и јефтино остваре своја потраживања, по правилу мање вредности, индустријски трибунали су настали на захтев индустријалаца. Начин избора чланова индустријског трибунала фаворизовао је послодавце, док је радницима, због изборних услова, улазак у састав трибунала био знатно отежан. Састав индустријског трибунала верније је осликавао редове трговаца и фабриканата, него радну снагу, па су

изгледи на успех у спору у већој мери зависили од места странке на друштвеној лествици, него када су мировни судови у питању. Због тога су индустријски трибунали критиковани у појединим научним круговима као заступници интереса капитала на штету интереса радника.

Мировни судови и индустријски трибунали имали су значајну улогу у деветнаестовековној Француској. С обзиром на забрану удруживања не само послодаваца, него и радника, било какав вид колективног преговарања био је немогућ. Колективни проблеми сведени су на индивидуални ниво. Међутим, како се највећи део предмета пред овим судским органима тицао неисплаћених зарада и повраћаја радничке књижице, уједначено поступање суда у споровима исте природе служило је као супститут колективног преговарања. Оба органа су помогла да се реши велики број случајева који би иначе остали неадресирани. Од 1884. године, када је Валдек-Русоовим законом омогућено стварање синдиката, мировни судови и индустријски трибунали почињу да губе на значају. Мировни судови, толико значајни за остваривање правде у руралним срединама, остали су у сенци индустријских трибунала. Постојали су дуже од једног и по века, а укинута су 1958. године. Индустријски трибунали постоје и данас, у благо измењеном облику, и настављају да заузимају оригинално место у судском систему Француске.

Због своје практичности и јефтиног и брзог поступка, индустријски трибунали су нашли пут у најразличитије европске земље, а мировни судови су дошли чак и до Кнежевине Србије, где су се уклопили у већ постојећи судски систем.

*Milica Marinković, LL.M., Assistant
Faculty of Law, University of Kragujevac*

PEACE COURTS AND INDUSTRIAL TRIBUNALS AS FORMS OF SPECIAL JURISDICTION FOR RESOLVING LABOR DISPUTES IN NAPOLEON'S FRANCE

Summary

In the paper, the author provides an analysis of the origin and functioning of two special judicial instances in nineteenth-century France - peace courts and industrial tribunals. In the conditions of the Revolution and the ban on professional associations of workers and employers on the one hand, and high court fees before regular courts on the other hand, there was a need for an instance that would resolve disputes

between workers and employers quickly, simply and cheaply. Peace courts and industrial tribunals were created to fill that hole in the judicial system of France at the time.

By analyzing legal and by-law acts, as well as literature of the 19th, 20th and 21st centuries, the author presents the way of creation and functioning, the social importance of these institutions and their similarities and differences.

Key words: *peace courts, justices of the peace, industrial tribunals, labor disputes, France.*

Литература

- Balois-Proyart, J.-C., *Anatomie du procès-verbal : les justices de paix, une source pour l'histoire du travail (Paris, années 1790-années 1830)*, Revue d'histoire moderne et contemporaine, vol. 4, no. 61-4/4 bis, 2014.
- Baudouin, P., *Code spécial de la justice de paix*, Paris, 1838.
- Boulard, E., *Du louage de services en droit roman et en droit français*, thèse pour le doctorat, Faculté catholique de droit de Paris, Paris, 1888.
- Valente, F., *Les débuts de la justice de paix dans le canton de Givors*, Revue historique de droit français et étranger (1922-), vol. 75, no. 2/1997.
- Van de Woestijne, J., *Divergence Explained by History: Judicial Resolution of Individual Labour Disputes in France, Belgium, Germany and the Netherlands*, y: The Lighthouse Function of Social Law, Yves Jorens (yp.), Proceedings of the ISLSSL XIV European Regional Congress, Ghent, 2023.
- Vardi, L., *The Abolition of Guilds During the French Revolution*, French Historian Studies, vol. 15, no. 4/1988.
- Gerstenberger, H., *Impersonal Power. History and Theory of the Bourgeois State*, Leiden-Boston, 2007.
- Decamps, G., *Jurisdiction des juges de paix, ou Loi du 25 mai 1838, expliquée par ses motifs, mise en rapport avec les articles des divers codes et annotée*, Paris, 1838.
- Didry, C., *Du "vrai louage d'ouvrage" au marchandage, retour sur l'héritage révolutionnaire*, chapitre 2 d'un ouvrage en cours, 2011.
- Dunham, A., *Industrial Life and Labor in France 1815-1848*, The Journal of Economic History, vol 11, no. 2/1943.
- Castaldo, A., *L'histoire juridique de l'article 1781 du Code civil : « le maître est cru sur son affirmation »*, Revue historique de droit français et étranger (1922-), quatrième série, vol. 55, no. 2/1977.
- Celliez, H. *Codes populaires. Code des ouvriers*, Paris, 1836.
- Cottureau, A., *Sens du juste et usages du droit du travail : une évolution contrastée entre la France et la Grande-Bretagne au XIXe siècle*, Revue d'histoire du XIXe siècle, no. 33, 2006.

- Craig, B., *Justice bourgeoise ? Justice masculine ? Les conseils de prud'hommes au début du XIXe siècle : l'exemple de Tourcoing*, Histoire sociale – Social History, vol. XXV, no. 50, 1992.
- Crochepeyre Flament, N., *L'accès de l'ouvrier à la justice et à la défense de ses droits au XIXe siècle : de l'exclusion à l'admission quasi-automatique*, y: Historia del derecho y abogacía. Seminario Internacional (ur. Serge Dauchy, Oscar Barney Cruz), Universidad Nacional Autonoma de Mexico, 2020.
- Kieffer, M., *La législation prud'homale de 1806 à 1907*, Le mouvement social, no. 141/1987.
- Lemercier, C., *La rapport de travail en France au XIXe siècle : un rapport marchand ?*, L'homme et la société, vol. 1, no. 212/2020.
- Margairaz, D., *Conflits du travail et justice de paix à Paris, 1791-an XI*, Revue d'histoire moderne et contemporaine, vol. 4, no. 61-4/4 bis, 2014.
- Michel, H., Willemez, L., *Les conseils de prud'hommes entre défense syndicale et action publique*, rapport de recherche, Mission de recherche Droit et Justice, 2007.
- Mollot, F.-E., *Le contrat de louage d'ouvrage et d'industrie*, Paris, 1845.
- Olszak, N., *Les conseils de prud'hommes : un archétype judiciaire pour le mouvement ouvrier?*, Le mouvement social, no. 141/1987.
- Павловић, М., *Правна европеизација Србије 1804-1914*, Крагујевац, 2008.
- Stanziani, A., *Bondage, Labor and Rights in Eurasia from the Sixteenth to the Early Twentieth Century*, New York, Oxford, 2014.
- Fontaine, A., *Louage de travail (Contrat de travail. Relations entre employeurs et employés)*, Paris, 1903.
- Higby, C., Willis, C., *Industry and Labor Under Napoleon*, The American Historical Review, vol. 53, no. 3/1948.
- Horn, J., *Economic Development of Early Modern France*, Cambridge, 2015.
- Code civil des français : éd. originale et seule officielle, Paris, 1804, чл. 1781 <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1061517.image.r=Code+Civil+des+Francais.f2.langEN> датум приступа 9.9.2024.
- Code français ou Recueil général des décrets de l'Assemblée nationale, sanctionnés par le roi. Partie 8, Paris, 1791, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9666837k/f181.item> датум приступа 9.9.2024.
- Constitution du 5 Fructidor An III, <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-du-5-fructidor-an-iii>, датум приступа 11.9.2024.
- Décret du 18 mars 1806 instituant un conseil des prud'hommes de Lyon, <https://institutions-professionnelles.fr/reperes/documents/139-1806-un-decret-institue-les-conseils-de-prud-hommes> датум приступа 12.9.2024.
- Édit du Roi portant suppression des jurandes et communautés de commerce, arts et métiers, Paris, 1776, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86189168/f1.image> датум приступа 9.9.2024.
- Lois des 16 et 24 août 1790 sur l'organisation judiciaire, <https://mafr.fr/fr/article/lois-des-16-et-24-aout-1790-sur-lorganisation-judi/> датум приступа 11.9.2024.